

DR. HORVÁTH PÉTER

CÍVISKARAKTER DEBRECEN ÉPÍTÉSZETÉBEN

Mindent megmenteni nem lehet, de legalább törekednünk kell rá – vonatkozik ez a mondás az építészetre, azon belül pedig Debrecen archaikus cívis építészetének még megmaradt hírmondóira is. A kutatás, rendszerezés és archiválás ugyan még csak a kezdetén tart, főbb célunk jelen esetben azonban annak feltárása kell legyen, hogy milyen történeti, építészeti jellegzetességek maradtak ránk Debrecen városában. Cíviskarakter... gyakran hangoztatják ezt a fogalmat a sajtó munkatársai, kutatók, építészek, helytörténészek... ha azonban meg kellene fogalmaznunk egzakt módon, hogy mit is takar az a bizonyos cíviskarakter és pedig az építészetben, akkor már nem is olyan egyszerű a feladatunk...¹

1. Mit is takar az a bizonyos cíviskarakter!?

Először is nélkülözhetetlennek tűnik magának a cívis, civitas szónak az értelmezése. Nem más ez, mint egy latin eredetű kifejezés, amelynek jelentése polgár, vagyis polgárjoggal rendelkező személy az ókori Rómában, és nincs ez másképpen a „*kálvinista Rómában*” sem, ahol az 1538-ban alapított Református Kollégiumnak köszönhetően részint meghatározó volt a latin műveltség is, s ezáltal így a cívis szó is gyökeret verhetett városunkban, amely kifejezés idővel már egy egész életmódot takart!²

A Debrecenben élők a városhoz tartozó külbirtokoknak, a pusztáknak, az állattartásnak, kézműiparnak, valamint kereskedőinek köszönhetően – akik a világot járták Nürnberggtől a Baltikumon át egészen Isztambulig – módos embereknek számítottak, és büszkéek voltak arra, hogy adófizetők, saját házas ingatlannal, továbbá a hozzá tartozó külső telekkel is rendel-

¹ Megjegyzés: A most megjelenő cikk előadás formájában elsőként 2018. V. 18-án hangzott el a Debreceni Városvédő és -szépítő Egyesület összejövetelén.

² KOCSIS ELEMÉR 1988: 11. A fogalom meghatározás tekintetében lásd még: <https://meszotar.hu/keres-civis> valamint <https://meszotar.hu/keres-civitas> Az oldal utolsó megtekintése: 2018. XI. 28.

1. kép A Debreceni Református Kollégium egykori épülete az 1802-es nagy tűzvész előtt ³

keztek, ezen felül a Bellegelőn esetleg egy-egy tanyával, ugyanakkor a Hortobágyra kihajtott igen komoly jószágállománnyal is bírtak. ⁴ Ez a tulajdonviszony, valamint a református hitben való meggyőződés olyan önérzetes emberi tartást adott az itt élőknek, amelyet mindezek összessége alakított ki az idők során. ⁵

A büszke cívis mentalitás, az a bizonyos „*cíviskarakter*” azonban mégis hogyan jelentkezhetett és jelenhetett meg az építészetben? Hogy mutatkozhat meg a „*cívisjelleg*” egy házon? A válasz – véleményem szerint - az életmóddal hozható összefüggésbe, tehát mindazt tartalmaznia kell, amit maga a cívis életforma magával hozhatott, s diktált. Ez pedig nem egy szót, nem egy funkciót és nem is egy korszakot takar...

³ SÁPI LAJOS 1972: 133.

⁴ BAJKÓ MÁTYÁS – BALOGH ISTVÁN – GYIMESI SÁNDOR 1981., SZENDREY ISTVÁN 1984., valamint <https://www.hbmo.hu/ertektar/Ertekoldal.aspx?ertekazon=36> Az oldal utolsó megtekintése: 2018. XI. 28.

⁵ BALOGH ISTVÁN 1946., 1973.

2. Mit tekintünk tehát cívisháznak!? – A cívisházakról általában...

Amennyiben Debrecen országos, vagy akár helyi védettséggel rendelkező épületeinek lajstromját vesszük alapul, megállapítható, hogy éppen a legarchaikusabb fésűfogas telekelrendezésű réteg mutatható ki a legkevésbé...⁶ Nem azért, mert olyan kevés maradt fenn belőle – bár nyilván ez is egy befolyásoló tényező –, hanem éppen azért, mert ezek az ingatlanok jellemzően egyszerűbb kivitelűek, kevésbé díszesek, puritánabbak, hovatovább legtöbbször meglehetősen rurális képet őriztek meg.

A védett állományból jelen esetben tehát az tűnik ki, hogy elsősorban azt tekintik cíviskarakterrel bíró épületeknek, amelyek zártos beépítésmódban valósultak meg, vagyis az ingatlan homlokzati rendszere, s így a mögötte elhelyezkedő tömb is utcával párhuzamosan helyezkedik el, és maga az utcafront általában stukkódíszítéssel ellátott, hogy azért a szépségnek is eleget tegyen. A szépség azonban már a korábbi időkben is relatív fogalom volt, hiszen mindenkinek más és más jelentett, és jelent mind a mai napig, mi több, nincs ez másként az építészetben sem. A jelenlegi értelmezés alapján következésképpen a védett és védendő cívis lakóépületállomány jellemzői: zártos, stukkóval díszített, személyes megítélés szerint szépen kialakított, tehát díszes, mindezek mellett pedig tegyen eleget a cívis életmód valamennyi velejárójának...

Felvetődik ugyanakkor a kérdés: a jelenleg álló és rekonstruálható stukkódíszes házak klasszicizáló-romantizáló, eklektikus homlokzatkialakításának javarésze a kiegyezés után valósult meg, vagyis általában minél díszesebb egy épület, annál inkább biztos, hogy mindaz, ami a szemünk elé tárulhat a zárkózott cívisek lakóházaiból, az jobbára a XIX. század utolsó

⁶ GELLÉR FERENC 1987., továbbá <https://www.debrecen.hu/assets/media/file/hu/11002/debrecen-megyei-jogu-varos-onkormanyzatanak-kozlonye-2017.pdf> Megjegyzés: A 2017-es hivatkozott közlönyben található helyi védett elemeket felsorakoztató listát korrigálta és összeállította Horváth Péter. Lásd máég a témában: <https://www.debrecen.hu/assets/media/file/hu/17453/2018-debrecen-megyei-jogu-varos-onkormanyzatanak-kozlonye.pdf> valamint <https://www.debrecen.hu/assets/media/file/hu/11279/telepuleskepi-arculati-kezikonyv.pdf> illetve http://www.muemlekiem.hu/muemlek?egylapon=20&egylapon=20&szuro%5Bstatusz_Helyi_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_Ideiglenes_m%C5%B1eml%C3%A9ki_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_M%C5%B1eml%C3%A9ki_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_Regisztr%C3%A1lt_m%C5%B1eml%C3%A9ki_%C3%A9rt%C3%A9k%5D=i&szuro%5Bstatusz_V%C3%A9dett%C3%A9nyilv%C3%A1n%C3%ADt%C3%A1si_elj%C3%A1r%C3%A1s_alatt%5D=i&ob=nev&od=&szuro%5Bany%5D=&szuro%5Bnev%5D=&szuro%5Bhelyseg_nev%5D=Debrecen&szuro%5Bcim%5D=&szuro%5Btorzssz%5D=&szuro%5Bid%5D=&submit_text=Mehet&szuro%5Bmegye_9%5D=i&szuro%5Bstatusz_Helyi_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_Ideiglenes_m%C5%B1eml%C3%A9ki_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_M%C5%B1eml%C3%A9ki_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_Regisztr%C3%A1lt_m%C5%B1eml%C3%A9ki_%C3%A9rt%C3%A9k%5D=i&szuro%5Bstatusz_V%C3%A9dett%C3%A9nyilv%C3%A1n%C3%ADt%C3%A1si_elj%C3%A1r%C3%A1s_alatt%5D=i&szuro%5Btulso-log-napok-min%5D= Az oldalak utolsó megtekintése: 2018. XI. 28.

harmadában keletkezhetett. Ennek pedig nem más az oka, mint az, hogy a szóban forgó korszakot egy gazdasági fellendülés jellemezte, ami éppen a Millennium idején teljesebben ki. ⁷

Debrecenben viszonylag sok olyan cívisház maradt fenn, ami díszes homlokzattal készült, javarészt pedig az eddigi kutatások alapján 1880-1890-es évekre datálható. Ennek a korszaknak az építészeti jellege azonban csakis addig tudott és volt képes megjelenni, amíg volt rá megfelelő mennyiségű anyagi forrás. A gazdasági világválság, Trianon, az I. és a II. világháború idején viszont már annyira nem jellemző, hogy magánemberek akkora pénzállománnyal rendelkezzenek, hogy minél díszesebb épületet emeltesse. Az építészeti kedv, s így maga a fellendülés korszaka is tehát az 1867-es kiegyezéssel vehette kezdetét, az 1896-os millenniumi korszakkal érte el csúcspontját, kifutása pedig a kései 1920-1930-as évekre datálható, ezáltal pedig relatíve nem igazán tekinthetőek „réginek”, hovatovább igencsak hasonló képet mutatnak ebből a korszakból más városok épületállományával.

2-5. kép A Rákóczi utca 21., 65., a Bajcsy-Zsilinszky Endre utca 51., és a Garai utca 28. számú ingatlanok típusstukkói ⁸

⁷ Megjegyzés: Millennium latin elnevezés, jelentése magyarul: ezredév, évezred, ezeréves évforduló. <https://idegen-szavak.hu/millennium> Az oldal utolsó megtekintése: 2018. XI. 28.

⁸ Megjegyzés: A képeket Harangi Attila készítette 2018-ban

A díszítésnél alkalmazott típus-stukkók más városokban, sőt Debrecen számos épületénél szintúgy előfordulhatnak! Jó példa erre, hogy ugyanazok az elemek találhatóak meg több homlokzaton is a városban. Szemléltetésül ide sorolhatjuk az Arany János utca 34., a Bajcsy-Zsilinszky utca 51., a Rákóczi utca 21., 65., valamint a Garai utca 28. számot – amelyek közül csak az elsőként és az utolsóként említett ingatlanok nem élveznek helyi védettséget. Tehát három, szinte azonos díszítésű épület is megóvandó értéket képvisel közülük, miközben a legrégebbi rurálisabb képet magukon viselő házak nem... vagy legalábbis mindezen ingatlanállomány, amely még áll, kevésbé jelenik meg és tükröződik műemléki katasztereinkben. Ez pedig azt jelenti, hogy aránytalanságok mutathatók ki a védetté nyilvánításban is. Hogy ennek mi lehet az oka? Valószínű éppen maga a túlradó dekorativitás, hiszen a szépség fogalmát az épületek esetében nagyjából az emberek számára jelen esetben éppen a stukkódíszítettség jelenheti.

3. Mi alapján határozzuk meg tehát a cívisház fogalmát azon túl, hogy Debrecenben található?

Két térképrészletet összevetve, a DvT. 34-es jelzetű a XVIII. század második felére keltezhető, valamint a DvK. 24-es 1872-es datálású térképek részleteit egymáshoz viszonyítva megállapítható, hogy utóbbin például a Batthyány utcán javarészt már zártos beépítés látható. Mindössze egyetlen olyan ház, a Batthyány utca 24. szám őrizte meg fésűfogas, utcára merőlegesen álló archaikus telekelrendezésű voltát, amely nagyjából változatlan formában maradt fent, s így megtarthatta a város korábban olyannyira sajátosan megjelenő, a XVIII. századi térképen még szinte minden zugban jellemző arculatát. A többi régi épület az utcában, napjainkban azonban egyértelműen a XIX. század során általánossá váló jelleget tükrözi, már amelyik megmaradt az utókor számára.

Következésképpen a telekelrendezésük alapján nem mondhatjuk ki egy épületre ezek alapján, hogy „*ímhól ez egy cívisház*”. A telekelrendezés önmagában tehát nem elégséges, hiszen változás következett be a századok során, a cívis azonban ettől még cívis maradt... Több korszakot átívelve megállapítható, hogy egy igazi archaikus cívisház a legrégebbi még kézzel fogható építészeti rétegünket tekintve általában fésűfogas telekelrendezésű, utcára me-

6-7. kép A mai Batthyány utca – egykoron Harminczados köz – részlete a DvT. 34-es jelzetű XVIII. század második felére keltezhető, valamint a DvK. 24-es 1872-es datálású térképeken⁹

rölegesen álló formában valósult meg, majd a XVIII. század vége, valamint a XIX. század eleje felé, az 1802-es, illetve 1811-es nagy tűzvészek után egyre inkább előtérbe került az utcával párhuzamosan elhelyezkedő építkezés.

Eleinte a kapubeálló ebben az esetben túlnyomórészt még nem volt fedett, majd egyre inkább a teljesen zárt sorú beépítési mód vált általánossá, ahol már a kapuzat feletti részt is padozattal látták el. A telekelrendezés alapján történő besorolás tehát a cíviskarakter megállapításának szempontjából önmagában nem releváns, azonban nagyon jó korjelzőként funkcionál! Számtalan példa található a városban viszont ahol az épület archaikus, rurális jellege az átépítések, toldások során eltűnt, a felmérések azonban bizonyítják, hogy a nagy utcafronti zárt sorú tömbök mögött sok esetben megtalálhatóak az eredeti fésűfogas telekelrendezésű építészeti megoldásra utaló momentumok is!

Jó példa minderre a Darabos utca 19. szám alatti Csokonai ház: nincs meg már a fake-rítés, a koporsófedeles kisajtó, mindaz, ami a legarchaikusabb képet mutatná, amit még a költő láthatott, de legalább az épület rajza és tervtári dokumentációja fennmaradt, s az elvégzett

⁹ MNL. HBML. DvT. 34., valamint MNL. HBML. DvK. 24. Megjegyzés: a Harminczados köz legkorábbi említése egyébként 1752-ből maradt ránk. Lásd még: OSZK. TK. 107. Átemelve: Festetics Hercegi Levéltár, Keszthely, 65.

8. kép Csokonai Vitéz Mihály egykori lakhelye. Napjainkban Darabos utca 19. szám ¹⁰

felmérések azt mutatják, hogy az 1882-1912. között kialakított zárt sorú utcafront mögött megmaradt a fésűfogas ház pincéje és hátsó traktusának külső falazata! A Széchenyi u. 6. szám alatti Diószegi-ház az 1600-as végén már biztosan állt. Utcai kerítését téglából rakták,

¹⁰ HAMAR LÁSZLÓ 1871. Megjegyzés: A metszet Gondy Károly és Egey István fényképe alapján készült

9. kép Diószegi Sámuel Debrecen város főbírájának és első postamesterének egykori lakóháza. Napjainkban a Széchenyi utca 6. szám ¹¹

tehát gazdag cívissek lakhatták, bár talán az átalakítások nyomait viseli a tetőgerinc, amely oromzat nélkül az utcával párhuzamosan fut. A Simonffy-ház a Széchenyi u.10. szám alatt most jellegzetesen zárt sorú épület – természetesen azonban ebben az esetben is befoglalták a korábbi módos fésűfogas telekelrendezésű házat –, a kapuzat feletti térrész viszont még nincs beépítve. Ugyanez viszont már nem mondható el a Széchenyi u. 4. szám alatt található lelkészlakról – ahol szintén áll még az utcára merőlegesen elhelyezkedő korábbi tömb –, ezen a telken viszont a toldást már úgy képezték ki, hogy a kapubejáró felett végig padlás található. Az épületek legarchaikusabb jegyei tehát eltűntek a szemünk elől az évtizedek, évszázadok során, szerencsére az építészeti dokumentumok, térképek, rajzok, fotók, sőt sok esetben még a korábbi házak fragmentumai is fennmaradhettek, amelyek alapján legalább részint megidézhető, illetve rekonstruálható az eredetei, vagy legalábbis a korábbi állapot.

¹¹ DMJV. PH. Főépítészeti Iroda – Építészeti Archívum fotótára. Széchenyi utca 6.: OMF. vizsgálat 1962. Megjegyzés: Diószegi Sámuel, Debrecen első postaállomását saját házában alakította ki, amely 1695-1696. körül már biztosan működött. Lásd még: BESZÉDES ERNŐ – KISFALUDI JÚLIA – KOVÁCS GERGELYNÉ – SOLYMOSI JÁNOSNÉ – DR. TÓTHNÉ FARKAS ANNA: 1995: 137-138.

10-11. kép Simonffy Sámuel, Debrecen város főbírájának egykori lakóháza, napjainkban Széchenyi utca 10. szám, valamint a Széchenyi utca 4. számnál található lelkészlak¹²

¹² DMJV. PH. Főépítési Iroda – Építészeti Archívum fotótára. Széchenyi utca 10.: OMF. vizsgálat 1951., Széchenyi utca 4.: OMF. vizsgálat 1962.

4. Korstílusok és cíviskarakterek!?

Megörököltünk jónéhány cívisházat a XVIII-XIX. század időszakából, de még a XX. század első felében is létrejöhettek azt a bizonyos „*cíviskaraktert*” magukon viselő ingatlanok. A több évszázadon átívelő kortörténetnek köszönhetően viszont az épületek több periódus stílusjegyeit is hordozhatják. Ilyen például a XVII-XVIII., valamint a XIX. század első felére átnyúló puritán copf-barokk, a XIX. század első felére keltezhető klasszicista stílus – mind a mai napig látunk rá példákat elég, ha csak a Nagytemplomra gondolunk –, tovább haladva az időben a XIX. század második felében kivirágzó romantikus, historizáló-eklektikus, klasszici-

12. kép A Bajcsy-Zsilinszky utca 42. számú copf stílusú módos cívisház. Az utolsó XVIII. századi íves oromzatú épület a belvárosban. Vigyáznunk kell rá!¹³

¹³ DMJV. PH. Főépítési Iroda – Építészeti Archívum fotótára. Bajcsy-Zsilinszky utca 42.: OMF. vizsgálat 1951. Megjegyzés: A ház oromzatát bár átalakították, ablakritmusát megváltoztatták, az épület értéket képvisel, és a dokumentumok alapján homlokzati kiosztása rekonstruálható is!

záló-romantizáló stílus-kavalkád, amelyekből aztán a legtöbb található a cívisvárosban. Végezetül pedig az úgynevezett neo-stílusok és még a szecesszió jegyei is egyaránt fellelhetőek a debreceni lakóépületeken.

Úgy tűnik tehát, a válasz ebben az esetben is nemleges... Önmagában az építészeti stílus alapján sem lehet kimondani egy ingatlanról, hogy ez egy tipikus, jellegzetes cívisház. A kérdés továbbra is az, hogy akkor mégis mi alapján határozzuk meg a cívisház fogalmát, azon túl, hogy az Debrecenben található???

5. Cívis életmód – cívislét – cívisház – cíviskarakter!?

Megállapításaink alapján a Debrecenben található ingatlan akkor tekinthető cíviskarakterűnek, ha az épület magán viseli azoknak a korszakoknak a lenyomatát, amíg maga a cívis életmód létezett! Természetesen joggal vetődhet fel a kérdés: mégis meddig létezett az a bizonyos cívis életmód? Cíviseknek valljuk magunkat még ma is, bár az életmódunk már régen nem az, amit a fogalom eredetileg takart. Ugyanakkor egy-egy töredéke ennek az életmódnak még napjainkban is velünk él. Saját gyermekkoromból emlékszem arra, hogy a Varga utcán – nagyszüleim házában – a melléképületben múltépet gyártottak, mindemellett természetesen méhészkedéssel is foglalkoztak a napi munka mellett. Az óriási portán kívül volt szőlős még kint a Bocskaikertben is. Ősszel szüreteltek, behordózták a mustot, lefőzték a pálinkát, a tél beálltával pedig eljött a disznóvágás ideje.

Töredékeiben következésképpen még a XX. század második felében is fennmaradhattak a cívis életforma bizonyos elemei. Mindaddig tehát amíg folklorizálni tudta, magáévá tudta tenni a város kézműves-kereskedő-gazdálkodó, úgymond „*paraszt-polgári*”, avagy cívis lakossága mindazt a társadalmi hatást, ami őket érte, oly módon, hogy attól az életmód radikálisan és visszavonhatatlanul még nem változott meg annyira, hogy azt az adott cívis társadalom már ne lett volna képes önmaga képére formálni, addig fent is maradhatott a cívis lét!

A cívis életmód felbomlása azonban már az utolsó nagy kivirágzás, tehát az 1867-es kiegyezés és az 1896-os Millennium idejétől fogva erősebb változásoknak és erózióknak volt kitéve, már csak a modernizációnak köszönhetően is... Mindezt követte az I. világháború megrázkódtatása, majd a trianoni békediktátum miatt elcsatolt érmelléki borvidékkel való aktívabb kapcsolat megtörése, amely az addig folytatott életmódra radikális hatással lehetett. Majd a nagy gazdasági világválság és a II világháború... Végezetül pedig a szocializmus, a

13. kép A Varga utca 6. számú copf stílusú cívisház az 1760-as évek előtt már állt¹⁴

tervgazdaság, az iparosítás, majd a fogyasztói társadalom begyűrűzése semmisítette meg mindazt, ami a cívisek életmódjához még túlélő szegmense volt.

A Rákosi időszakban gyakorlatilag egyszerűen megszűnt létezni az a hagyományos lokális kultúra és társadalmi berendezkedés, amely évszázadokon át működött. A folyamat legkésőbbi záró időpontja talán 1952-re datálható: ekkor csatolták el ugyanis Debrecentől hortobágyi külterületeit, végképp megváltoztatva ezáltal az addigi életmódhoz köthető területi egységet is. Ennek „köszönhetően” tehát maga az életmód visszavonhatatlanul megváltozott, és ezek után már csak töredékeiben őrződhetett meg valami a cívisek egykori világából...

¹⁴ https://www.google.hu/maps/@47.5258047,21.6293747,3a,75y,94.04h,92.15t/data=!3m7!1e1!3m5!1sLL2vY7BuMlslGMuQZvV_9g!2e0!5s20111101T000000!7i13312!8i6656?hl=hu A felvétel készítésének ideje: 2011. A letöltés ideje: 2018. XI. 29. Megjegyzés: A szerző saját szerkesztése

14. kép Rákosi Mátyás Debrecenben a Magyar Kommunista Párt 1947-es választási nagygyűlésén ¹⁵

6. Cíviskarakter... népi építészet vagy urbánus architektúra!?

Rurális, vagy urbánus környezetnek kell-e tekintenünk mindazt, amit cíviskarakterrel aposztrofálunk? Véleményem szerint mindkettő igaznak mondható, hiszen a hivatalos meghatározás is paraszt-polgári, így tehát benne van a polgári, a városi lét lenyomata, ugyanakkor tartalmazza a népies, paraszti társadalom képét is. Debrecenben azonban ez a két kategória az épületek tekintetében jellemzően élesen elkülönül egymástól, ugyanis a rurális környezet a város architektúra-történetében zömében az utcára merőleges állású házakat jelenti, a kialakult történeti struktúrát pedig csak néhol törte meg egykoron egy-egy zárt sorú földszintes, vagy még ritkábban egyemeletes épület. Jó példa erre talán a XVIII. századi jelleget magán viselő Batthyány utca 24. és 26. számú ingatlanok tömbelhelyezkedése.

Az urbánus környezet Debrecen esetében túlnyomórészt tehát inkább az utcával párhuzamosan álló földszintes, vagy egyemeletes házak sorával valósult meg, az idő előre haladtával pedig a homlokzatok mindinkább díszesebbek lettek, vertikális irányba megnyúlt a párkányma-

¹⁵ MAFIRT-felvétel, 1947. augusztus 20. Lásd bővebben: JALSOVSZKY KATALIN 2002.

15. kép A XVIII. századi és azt megelőző korok jellegét magán viselő Batthyány utca 24. és 26. számú ingatlanok ¹⁶

gasság, majd a tömbök szintszámai is megemelkedtek. Mindezek azonban jellemzően csak az 1802-es, valamint 1811-es nagy tűzvészek után válhattak csak általánosan elterjedté.

A ma álló debreceni épületállomány alapján tehát maga a civiskarakter is több különálló korszakra és szegmensre osztható, úgymint: **1. „Civiskók” és archaikus civisházak:** Jellemzőjük, hogy védettségüket tekintve a legelhanyagoltabbak, általában utcára merőleges állásúak, földszintesek, s zömében XVIII. századi, vagy azt megelőző korokból, tehát valószínűsíthetően 1802 előtről származnak, továbbá rurális, falusi képet mutatnak.

Elég talán csak Robert Townson angol utazó 1793-ban tett utazása alkalmával megállapított és sűrűn emlegetett tényekre gondolnunk, miszerint Debrecen „...bár városi rang

¹⁶ Megjegyzés: A szerző saját felvétele. 2018.

gal és városi kiváltságokkal rendelkezik, inkább falunak tekinthető (...) s mint ilyen, a legnagyobb egész Európában. Ha viszont városnak tekintjük, (...) akkor az egyik legrosszabb, még ha lakói nem is a legszegényebbek. Sövénykerítés veszi körül, a városkapuk olyanok, mint Angliában a kerítéskapuk a mezőn, amiket benőtt a tüske és a szeder (...) a házak néhány kivételtől eltekintve egyszintesek, szalmatetősek, oromzatuk az utcára néz. Az utcák nincsenek kikövezve, ehelyett a legforgalmasabbak közül néhányban gerendákat fektetnek le a gyalogosok számára...”¹⁷

Gondot jelent azonban, hogy ezekről az épületekről – még ha állnak is – rendelkezünk a legkevesebb információval, hiszen jellemzően papírra vetett tervek nélkül valósultak meg, továbbá úgy újították fel, vagy alakították át azokat, hogy nem, vagy csak szórványosan maradt fent róluk dokumentáció, így éppen ez a legrégebbi építészeti emlékünkhöz az, amiről a legkevesebb tudással rendelkezünk. Ezek a civisházak azonban a debreceni építészet éppen legtünékenyebb rétegei, és ha csupán a szűk belvárost nézzük, akkor is ez mintegy 90 házat jelenthet, ami még fennmaradt. Például szolgál erre a történeti rétegre a XVII-XVIII. századi – vagy talán még ennél is régebbi – elemeket magába foglaló, egykoron íves, barokk oromzatos Rákóczi utca 13. számú archaikus civisház, amely immáron nem áll... Átadta magát az enyészetnek, bontása előtt azonban még sikerült felmérni, sőt az építőanyag jellegzetes elemeiből is mentettük, ami menthető volt.¹⁸

A ház állapotát tekintve egyébként katasztrofális körülmények között sínylődött, a 1970-1980-as évek óta nem, vagy csak ritkán lakták, de legalább fennmaradt 2016-os pusztulásáig. Szerencsére 1920-ban amerikai antropológusok jártak Magyarországon, akik fényképezőgéppükkel megörökítették, amit arra érdemesnek találtak. Három képet ismerünk ebből a sorozatból, ami Debrecenben készült, és ezek egyike éppen a Rákóczi utcán zajló piaci forgatagot örökítette meg, ahol a szóban forgó ház oromzata is látszik! Ennek köszönhetően tudhatjuk, milyen is volt az épület korábbi struktúrája, ugyanis más rajzolt, vagy írásos emlékünkhöz minderről nem maradt fenn...

¹⁷ KÖKÉNY ANDREA 2013: 136-137.

¹⁸ Megjegyzés: A ház felmérését Harangi Attilával közösen végeztük el. E helyen köszönöm most meg kitartását és munkáját, amelyet Debrecen épített örökségének feltérképezésére fordít! A szóban forgó ingatlan az 1760-as évekre egyébként nagyjából már elnyerte szinte teljes formáját, csak a tornác utcafronti, és hátsó toldaléka készült később, feltehetően azonban még a XVIII. század során. A ház bejárásakor felfedeztük, hogy befoglaltak egy az utca irányába előkerttel rendelkező, alapincézett kétosztatú teret is, amely minimum az 1700-as évek első feléből, de valószínűbb, hogy az 1600-as évekből származott, mindazonáltal nem zárható ki a korábbi keltezés sem...

16. kép A Rákóczi utca 13. számú archaikus fésűfogas telekelrendezésű épület 1920-ban, még íves barokkos oromzattal ¹⁹

¹⁹ Megjegyzés: Fotórészlet. A szerző saját szerkesztése. Az eredeti felvételt A. W. Cutler készítette. Lásd bővebben: Hamilton., F. H. 1920: 2669.

17. kép A Rákóczi utca 13. számú archaikus fésűfogas telekelrendezésű cívisház az 1970-es években, már sima, egyenes záródású oromzattal²⁰

A következő cíviskarakter réteg képviselői: **2. Zártsorú, puritán kivitelű cívisházak:** Védettségüket tekintve már elfogadottabbak, jellemzően utcával párhuzamos állásúak, puritánabb, letisztultabb jellegű épületállományról beszélhetünk, amellyel megváltoztatták a korábbi elterjedt térhasználatot, telekstruktúrát és formát. Zömében a XIX. század első felétől terjedtek el. Jó példa erre a Szent Anna u. 29. számú ingatlan, amely szintén valamikor a XVIII. század végén, vagy a XIX. század elején épülhetett. Külön érdekessége, hogy ez nem egy, hanem két cívisház, amelyet aztán összetoldottak. Jól látható mind a mai napig az egykori kapuzat helye, amit aztán beépítettek.

²⁰ DMJV. PH. Főépítészeti Iroda – Építészeti Archívum fotótára

18. kép A Szent Anna utca 29. számú puritán zárt sorú cívis ház ²¹

A cíviskarakter utolsó egységébe sorolhatók: **3. „Cifra-cívisházak”**: Ezek a tömbök jellemzően már viszonylag jól dokumentáltak, amelyek többsége védettséget is élvez. Urbánus jelleget mutatnak, utcával párhuzamos állású, stukkódíszes házak, zömében a XIX. század második felétől terjedtek el, nagyobb számú megjelenésük pedig az 1880-1890-es évektől mutatható ki. Általában az emberek mentális térképében ez a réteg rajzolódik ki a legerőteljesebben, amennyiben cíviskarakterről beszélünk, pedig éppen ez az, ahogy azt már korábban említettük, amelynél már inkább ismétlődhetnek a stukkók típusmintái sőt, akár egyéb más városokban is megtalálhatóak lehetnek ugyanazon motívumkincsek... – nyilvánvalóan azért

²¹ <https://www.google.hu/maps/@47.5272233,21.631053a,19.7y,118.62h,86.99t/data=!3m7!1e1!3m5!1scM0Y4u0t7PseNuVwPloJ2-w!2e0!5s20111101T000000!7i13312!8i6656?hl=hu> A felvétel készítésének ideje: 2014. A letöltés ideje: 2018. XI. 29. Megjegyzés: A szerző saját szerkesztése

19-20. kép A Bajcsy-Zsilinszky Endre utca 33. számú díszes zárt sorú cívisház ²²

²² Megjegyzés: A szerző saját felvételei. 2018.

vannak közöttük egyedi jellegűek is. Mindezek ellenére, ha cíviskarakterről van szó, ma a köznyelv éppen ezeket a „*cifra-cívisházakat*” nevezi meg leginkább nem véletlenül, hiszen ebből van a legtöbb, valamint időben ez áll legközelebb a jelenkorhoz. Jó példa erre a Bajcsy-Zsilinszky utca 33. számú ingatlan, amely 1899-ben valósult meg, és magán hordozza mindazt az attribútumot, amit általánosságban ma cíviskarakternek gondolnak.

7. Léptékváltásban a város

Debrecen, és lakosai több mint 200 éve küzdenek azért – az idő előrehaladtával egyre „*sikeresebben*” –, hogy a település leküzdje mezővárosi, rurális jellegét. A léptékváltás azonban nem újkeletű jelenség, a város ugyanis folyamatosan változik. Zoltai Lajos helytörténész, etnográfus, muzeológus, Debrecen múltjának kutatója volt. Munkájának köszönhető, hogy rajzaiban több épületet megörökített. Grafikáin látható például a Tanító utca 6. szám egykori fakerítéses, nádfedeles háza, de emellett dokumentálta az egykori Zápolya, jelenleg Lőrinc pap utcán korábban található apró, alacsony, nádfedeles épületet is, amelyek 1904-ben még álltak.

Nagyjából ugyanebben az időben 1904-ben viszont már megvalósultak a Piac utca 59. és 61. számú két-, vagy háromemeletes bérpaloták, illetve a szintúgy kétemeletes Piac utca 81. számú épület, amelyet 1905-ben emeltek. A szegényebb cívis a Piac utcán látva ezeket az épületeket, véleményem szerint ugyanazt élte át, mint mi most Debrecenben az Antall József, vagy a Tisza István utcán, vagy akár a Párizsi udvarnál, a Fórum épületénél járva...

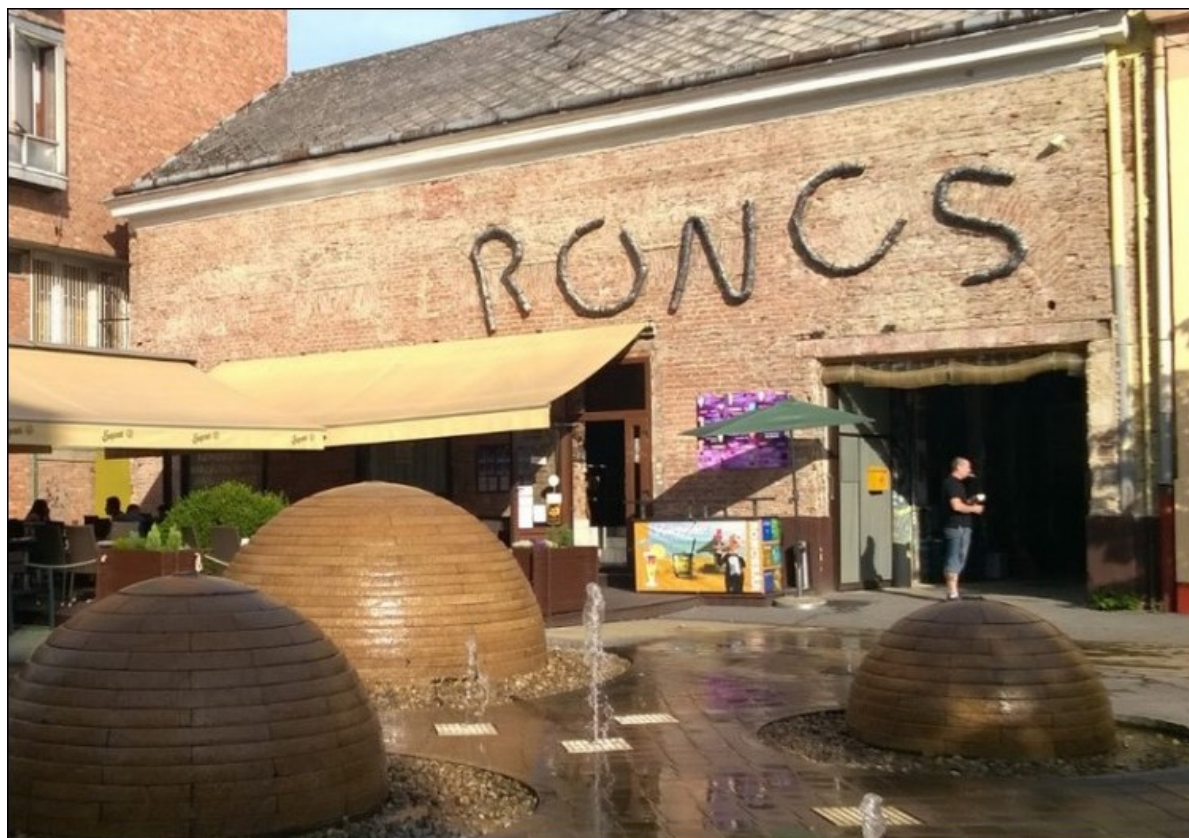
Természetesen később lesz majd a modern épületek között is olyan, amit nagyon fognak szeretni, és akár 50-60 év múlva helyi védett épületté is nyilváníthatják az arra érdemeseket. Jó példa erre jelen esetben a Petőfi tér és a Nagyállomás nagyjából egységes képet mutató tömbjei, amelyek az 1950-1970-es évek között valósultak meg. A háborúban lebombázott területen állnak, zömében inkább szocreál stílusúak, s így jobbára egységes képet is mutatnak. A Nagyállomás fogadócsarnoka pedig már helyi védettséggel bír, amelyben két Domonovszky Endre festmény is látható.

21-22. kép Zoltai Lajos 1904-es rajza a Zápolya – ma Lőrinc pap utcában álló egykori nádfedeles házról.
A Piac utca 59., és 61. számú emeletes tömbök 1904-ben épültek. A különbség igencsak szembetűnő...²³

²³ DMJV. PH. Főépítészeti Iroda – Építészeti Archívum fotótára. Megjegyzés: Zoltai Lajos eredeti rajzát a Déri Múzeum őrzi. A Piac utcai házak tekintetében lásd: <https://www.google.hu/maps/@47.5267573,21.6263934,3a,75y,258.96h,95.53t/data=!3m7!1e1!3m5!1sqAegNmgTMrqY2E2GGrNeg!2e0!5s20111101T000000!7i13312!8i6656?hl=hu> A felvétel készítésének ideje: 2014. A letöltés ideje: 2018: XI. 29. Megjegyzés: A szerző saját szerkesztése

De akár felmerülhet a kérdés a belvárosi utcákat járva: védhető értéket képvisel-e például a Roncs bár épülete a Csapó u. 27. szám alatt a lecsupaszított homlokzatával??? Valószínűsítem, jelen esetben inkább nemleges választ kapnánk... A ház egykori jellegét ma már nem mutatja, megszűnt homlokzatán mindaz, ami egykoron széppé tehetette... Az épület hátsó traktusában azonban gyönyörű összetett keresztboltozatok láthatók, itt-ott még megmaradt az impozáns geometrikus mintázatban lerakott mívés parketta is, továbbá pincéjében amikor bejártuk kiderült, hogy túlélte az idők viharait két fa kaputok és egy barokk ajtó a vasalataival és zárjával egyetemben! Az ingatlan egyébként hajdan Vecsei István szenátornak és feleségének, Kovács Annának a birtokában volt, összetett monogramjaikat máig őrzi a kapuzat szemöldökfája. Emellett az egykoron vörösre festett 1746-os véset is látható a tokokon!

23. kép A Csapó utca 27. számú civisház lecsupaszított homlokzattal. Jelenleg e helyen működik a Roncs bár²⁴

²⁴ DMJV. PH. Főépítési Iroda – Építészeti Archívum fotótára. Megjegyzés: Az épület bejárását Balogh László kollégámmal végeztük el.

24. kép A Csapó utca 27. számú cívisház ódon pincéjében álló barokk kidolgozású fakapu²⁵

²⁵ Megjegyzés: A szerző saját felvétele. 2015.

25-27. kép A kaputok szemöldökgerendájának középső motívuma, és az 1746-os felirat ²⁶

²⁶ Megjegyzés: A szerző saját felvételei. 2015.

28-29. kép A kapu egyik mives kovácsolt vasalata és zárszerkezete²⁷

²⁷ Megjegyzés: A szerző saját felvételei. 2015.

Érdekes, értékes részletek tehát kerülhetnek elő olyan házakban is, amelyek első ránézésre nem igazán érdekesek a védettségre, hátsó szárnya, fragmentumai azonban kétség kívül mégiscsak kulturális értékkel bírnak. Megoldást jelenthet ilyen esetekben az is, ha nem egy komplett ingatlant, hanem annak bizonyos, arra érdemes részleteit védjük és mutatjuk be, legjobb esetben helyben megőrizve magát az értéket. Ha azonban minden kötél szakad – például elbontanak egy előregedett, szerkezetileg sérült házat –, ki lehet, sőt ki is kell emelni és máshol megőrizni, bemutatni azokat az elemeket, amelyek karakteres, archaikus cívis építészetünk mementói! Ehhez azonban szükséges és elengedhetetlen a fellelhető régi épületállomány felmérése és átfogó ismerete!

8. Archaikus „cíviskók” a város területén

Fennmaradtak, megtalálhatóak még a település szövetében a kevésbé jómódú cívisek egykori lakóházai is. A cíviség ugyanis nem anyagi helyzettől függő kategória volt, hanem egy városi jog. Az ő viszonylag szegényesebb épületeik a legsérülékenyebbek és legillékonyabbak talán a település építészettörténeti rétegeiben. Ilyenek voltak például azok a közelmúltban elbontott egykori présházak, mint a Köntöskertben a Bezerédj utca 26., valamint a Csigekertben a Böszörményi út 16. szám. Mindkét épület valamikor 1872-1912. között készülhetett, feltehetően azonban még a XIX. század utolsó harmadában valósulhattak meg. Szerencsére azonban még áll a Faragó utca 18. számú pórfödemes belvárosi házikó, amely kutatásaink alapján valamikor az 1760-as évek előtt épülhetett!

Az archaikus „cíviskók” és cívisházak védelmében megkezdtük a felméréseket, tekintve, hogy ezen szabadon álló, nem zárt sorú ingatlanok elhordásához javarészt még bontási engedély sem szükséges. Bár a munka korántsem egyszerű: fel kell venni a tulajdonossal a kapcsolatot, időpontot egyeztetni, a Debreceni Egyetem hallgatóinak közreműködésével – amennyiben vannak – a felméréseket elvégezni. A munka pedig több szempontból is hasznos: folyamatosan gyarapszik a város építészeti archívuma, változik a városról alkotott mentális kép, gazdagodik a tudás- és ismeretanyag, végül, de nem utolsó sorban mindaz az érték, ami eredeti helyén már nem megőrizhető, legalább dokumentum formájában, a XXI. század technikai vívmányainak alkalmazásával virtuálisan fennmaradhat!

30-31. kép Egykori présház, a Köntöskertben. Bezerédj utca 26. szám²⁸

²⁸ Megjegyzés: A ház felmérését és dokumentálását Horváth Péter vezetésével Pásztor Anna és Zsupos Zoltán készítette 2016-ban. Köszönet Balogh Jánosnak, hogy engedélyezte az ingatlan bejárását, továbbá köszönet illeti még Vasas Zsoltot, aki a párkányzat fa esővetőit megmentette az építészeti archívum számára

Egyszer akár megvalósulhatna egy „*Civis skanzen*” is! Ki más őrizné meg ugyanis rajtunk kívül épített örökségünket és múltunkat, ha nem mi magunk? A Sóstói Múzeumfalu a Nyírség, Szabolcs, Szatmár és Bereg népi építészetét mutatja be, az Ópusztaszeri skanzen pedig a délalföldi gyűjtőterületet öleli fel. Az M3 Archeopark népi építményei a Hortobágy és Hajdúság térségét örökítik meg, a Hajdúböszörményi tájházak ugyanakkor saját településük hajdani karakterét idézik fel. Az archaikus cívisházak egykori jellegét helyettünk azonban nem fogja átmenteni és/vagy megidézni senki más! Pedig akár az eredetivel megegyező állapotában is megidézhetőek, újra felépíthetőek lehetnének a papíron és digitális lenyomatban megőrzött és átmentett épületek, de részint még azok is, amelyek egyelőre állnak.²⁹ A munka a kezdetén tart, feladat pedig van bőven...

32. kép Egykori présház, a Csígekertben. Böszörményi út 16. szám³⁰

²⁹ Megjegyzés: A skanzenépületek kivitelezésekor naplainkban már nem szokták az eredeti ingatlan egész anyagát beszállítani csak az épebb, jellegzetes elemeket emelik be az archaikus formában kivitelezett, rekonstruált házba

³⁰ Megjegyzés: A ház felmérését és dokumentálását Horváth Péter vezetésével Horváth Csilla és Dan Gergő készítette 2017-ben. Köszönet Kovács Attilának, hogy engedélyezte az ingatlan bejárását, valamint további köszönet illeti meg Nánási Tamást és csapatát, akikkel leemeltük az épület utcafronti faoromzatát. Nem utolsó sorban pedig köszönetemet fejezem ki China Tibor Főépítész Úrnak, akinek a segítségével nem szállíthatat-

9. Virtuális skanzen!

A már említett Bezerédj utca 26. számú présház felmérését 2016-ban a Debreceni Egyetem Műszaki Karának hallgatóival együtt elvégeztük. Az épület ma már nincs meg... A diákokkal közösen 2017-ben megkezdtük a Böszörményi út 16. számú ház dokumentálását is, 2018-ra ezt az épületet is elbontották. Ugyanebben az évben nekiveselkedtünk a Faragó utca 18. számú telken is a feladatnak, ahol számítógépes modellen még a nádfedelet is sikerült rekonstruálni! Szerencsénkre ez a ház még áll.

33. kép Puritán cívisház feltehetően a XVIII. század első feléből. Faragó utca 18. szám³¹

tuk volna be az építészeti archívumba ezt a megmentett fragmentumot, megteremtve többek között ezáltal is egy olyan gyűjteményt, amely Debrecen építészeti múltját mutathatja be a jövőben

³¹ Megjegyzés: A ház felmérését és dokumentálását Horváth Péter vezetésével Kiss Alexandra Eszter és Nyeső Enikő készítette 2017-ben. Köszönet Balogh Istvánnak, hogy engedélyezte az ingatlan bejárását

„Cíviskók” után essen szó néhány archaikus cívisházzról is... A fentebb emlegetett Rákóczi utca 13. számú ingatlan már átengedte helyét a város modern struktúrájának, és a Cserpes utca 23. számú, szintúgy az 1760-as évek előtti időkre keltezhető ház is lassacskán összeroskad, átadva saját zárkózott kis világát az enyészetnek. Helyzete napjainkra szinte már menthetetlen, hiszen az elkerülő út éppen arra halad majd, de ha nem is abba az irányba vezetnék a nyomvonalat, akkor is olyan romossá és hiányossá vált az ingatlan, hogy eredeti helyén és állapotában való megőrzése már igencsak nehezen lehetne rentábilisnak tekinthető... Megmenthető egy-két vasalat, vagy téglá, a felmérések alapján pedig elkészült a ház rajzi anyaga is... Az épület ezáltal tehát viszonylag jól dokumentálttá vált, és így akár rekonstruálható is lehetne, annak ellenére, hogy olyan sok archív terv nem maradt fenn róla.

34. kép Módosabb cívisház feltehetően a XVIII. század első feléből. Cserpes utca 23. szám³²

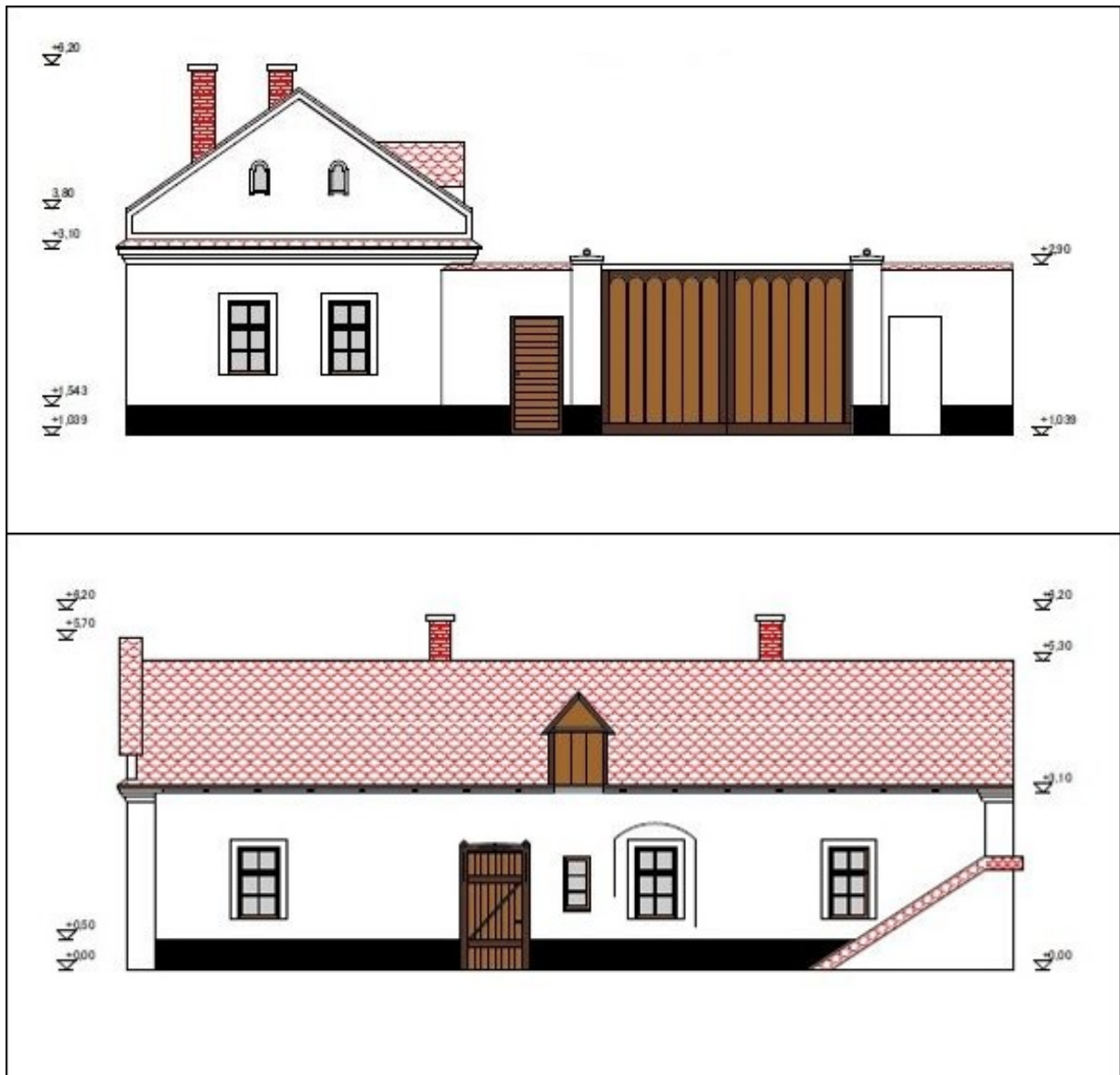
³² Megjegyzés: A képeket Harangi Attila készítette 2018-ban. A ház felmérését és dokumentálását Horváth Péter vezetésével Horváth Csilla és Dan Gergő valósította meg 2017-ben. Köszönet Csonka Jánosnak, hogy engedélyezte az ingatlan bejárását

Nem mellesleg ez az a ház, ahol a „Légy jó mindhalálig” című 1966-os filmet részben forgatták, ugyanis e helyen élt a vásznon megidézett regénybeli Dorogi család! Napjainkra azonban már eltűnt a filmben még látható fakapu, a padláslyukak díszei is elporladtak az idők során, maga a padlásfeljáró és a kemence sincs már meg, az épület hátsó traktusa pedig összeomlott. A belső tér bejárásakor egyébként évszázadokat léphettünk vissza az időben, hiszen nem voltak benne gázvezetékek, nem volt bevezetve a víz, nem volt benne a mai kor ízlésének és komfortjának megfelelő fürdőszoba és konyha sem, tehát mint egy zárvány részint még mind a mai napig mutatja a ház – és lakói - korábbi világát. Szerencsére a filmnek, a fotóanyagnak köszönhetően, valamint hogy még be tudtuk jutni és fel tudtuk mérni az épületet, ha csak virtuálisan megidézve is, de valamilyen formában megmaradhat a ház az utókor számára.

35. kép Részlet a „Légy jó mindhalálig” című filmből. Háttérben a Cserepes utca 23. szám³³

³³ Lásd bővebben: Ranódy László rendezésében a „Légy jó mindhalálig” című 1960-as filmben

36-37. kép A Cserepes utca 23. számú módosabb cívisház rekonstrukciós rajza ³⁴

Feltétlenül meg kell e helyen még említenünk a Bajcsy-Zsilinszky Endre utca 15. számú ingatlant, amely szerencsénkre még áll, bár a párkányig átmázolt bordó szín, amely idén rákerült, nem nevezhető a legjobb választásnak... Ezek a házak egykoron ugyanis fehérek voltak, puritánok, se többek se kevesebbek... szép lenne talán korhű módon ekképpen megőrizni őket az utókornak! A szóban forgó épület egyébiránt nagyon komoly cívisház volt a maga korában, sőt még most is az!

³⁴ Megjegyzés: A ház archaizáló rekonstrukciós rajzait Horváth Péter iránymutatásaival Dan Gergő készítette 2018-ban

38-39. kép Archaikus fésűfogas telekelrendezésű, jómódú úgynevezett „basacívis-ház” az 1760-as évek előtti időkből. Bajcsy-Zsilinszky Endre utca 15. szám³⁵

³⁵ DMJV. PH. Főépítési Iroda – Építészeti Archívum fotótára. Megjegyzés: Az ingatlan az 1760-as évek előtt már nagyjából elnyerte mai formavilágát. Később építették be ugyan a tornác előtti és mögötti térrészt, a telekelrendezésből következtethető azonban, hogy mindez még a XVIII. század második felében megtörténhetett

Ezt az ingatlant is bejártuk, felmértük, hátsó oromzatán pedig még a hajdani nádfedés nyomai is láthatók! ³⁶ Simán elmennek az emberek mellette, mert ránézésre nem az, amire talán rábólintanának, hogy igen, ez is védelemre szorul. Pedig szép, koros épület! Pontos kivitelezésének időpontja ugyan nem ismert, annyi azonban bizonyosnak tekinthető, hogy szintén az 1760-as évek előtt valósult meg, és benne szinte valamennyi módos archaikus cívis építészeti jellemvonás felfedezhető! Az itt felsorolt néhány ház tehát legalább XVIII. századi, vagy még azt megelőző korokból származtatható, és őrzi, mutatja az archaikus cívis építészettől elvárt jegyeket! Örülnünk kellene, hogy még maradt belőlük hírmondó, óvnia kellene a közösségnek őket...

10. Tárgyi emlékek és töredékek megőrzése, bemutatása – Fragmentumtár!

A cívisházak értékeit nem csupán dokumentációval lehet megőrizni, hanem a fragmentumok gyűjtésével, mentésével is. A Baross utca 9. számú elbontott épület fa esővetőit – hiszen csatornák korábban nem voltak ezeken a házakon – sikerült megmenteni, a Borz utca 19. szám alól pedig be tudtuk gyűjteni egy fakerítés ívdíszsorát is. Sőt, a Böszörményi út 16. számnál az egész egykori faoromzatot sikerült leemelni. A ház külön érdekessége volt ez, hiszen Debrecenben talán az utolsó olyan épület lehetett, ahol a népi építészetből ismert faoromzat megélte városunkban a XXI. századot!

40. kép A Borz utca 19. számú ingatlan kerítésének záró díszsormintája ³⁷

³⁶ Megjegyzés: A ház felmérését és dokumentálását Horváth Péter vezetésével Kövessy Bence és Zurai Lilla készítette 2016-ban. Köszönet Kiss Lajosnak, hogy engedélyezte az ingatlan bejárását

³⁷ Megjegyzés: A tárgy 2018-ban került a gyűjteményünkbe

41-42. kép A Baross utca 9. számú ingatlan díszes esővető deszkái³⁸

A gyűjtés tehát a bontott, vagy bontásra ítélt házak anyagmentését jelenti elsősorban, de még ez a munka is a kezdetén tart. Távlati célként megfogalmazható azonban egy építészeti fragmentumtár létrehozása, amely bárki számára látogatható módon mutatná be a megőrzött értékeket. Felvetődik viszont a kérdés: mindezeket túl milyen lehetőség van még a cívisházak

³⁸ Megjegyzés: A tárgyak 2018-ban kerültek a gyűjteményünkbe. Köszönet érte Kőnczei Zoltánnak.

43-44. kép A Böszörményi út 16., és a Bezerédj utca 26. számú ingatlanok díszes esővető deszkái³⁹

megvédésére, megmentésére? Meg lehet-e a városban helyben őrizni, és archaizáló rekonstrukcióval helyreállítani az egykori civis életmódot bemutató házat, vagy házakat? Más településeken vannak jó és követendő példák, mint például a szegedi Napsugaras tájház, a gyulai Ladics-ház, vagy a budafoki barlanglakás, csak hogy néhányat említsünk. Olyan élethűen mutatják be egy-egy házban az egykor ott éltek mindennapjait, hogy a látogató várja, mikor nyílik ki egy ajtó, és lép be maga a tulajdonos, hogy körbekalauzoljon bennünket otthonában...

Debrecenben is van két-három olyan XVIII. századi civisház, amelyek jelenleg is kulturális célokat szolgálnak. Az egyik a Tímárház, amely már inkább a XIX. század elején valósulhatott meg, de még mindig archaikus képet mutat, ilyen még a Medgyessy Ferenc Emlékmúzeum is, amely valamikor szintén az 1760-as évek előtt épülhetett, több ütemben nyerve el formavilágát, vagy éppen a B24 Galéria a Batthyány utca 24. szám alatt, ami jelenleg modern kiállításoknak ad otthont.

³⁹ Megjegyzés: A már említett Böszörményi út 16. számú épület tárgyi emlékei 2017-ben, míg a Bezerédj utca 26. számú ház fragmentuma 2018-ban került a gyűjteményünkbe

Joggal vethető fel azonban a kérdés: nem lehetne legalább egy XVIII. századi ingatlant kijelölni, és megpróbálni bemutatni benne mindazt a Déri Múzeumban megőrzött és átörökített bútorok, berendezési tárgyak segítségével, hogy láthassuk, milyen is lehetett egykoron egy igazi debreceni archaikus cívisház és benne maga az élet? Számos programmal élővé lehetne varázsolni egy ilyen régi portát... Talán álomnak tűnik és még oly távoli jövőképnek egy cívis skanzen... Lesz-e egyszer Debrecenben ilyen, még ha csak néhány házzal is, ami akár egészen a XX. század fordulójáig bemutatná akár koronként, akár néprétegenként, módos cívisgazdák épületeitől egészen a kis szegényes vityillókig, az egykori életmódot? És folytatva a kérdések sorát: vajon cívis építészeti bemutató kiállítás lesz-e valaha?

Jó hír, hogy úgy tűnik, van remény: a virtuális skanzen alapjait megteremtettük, a munka pedig folytatódik, de van még teendő bőven, hogy a bontásra ítélt pusztuló épületeket megörökítsük. Emellett folyamatosan gyarapszik a begyűjtött, megőrzött töredékek tárháza, is, ami akár egy kiállítás alapja is lehet a jövőben, amíg talán a „Cívis skanzen” meg nem válsul Debrecenben...

11. Összegzés

Az, hogy mi határozza meg egy épületnél, hogy az valóban cíviskarakterrel valósult-e meg, önmagában nem állapítható meg tehát sem kizárólagosan az építészeti stílusjegyek, sem a funkció, sem az alkalmazott díszítés, sem pedig a benne egykor élők habitusa, foglalkozása alapján. Talán mindezek összessége, az úgynevezett cívis mentalitás és életvitel az, ami meghatározó lehet. Egy dolog azonban biztos, olyan értéket képviselnek a legkorábbi archaikus cívisházak is városunkban, amelyek mindenképpen méltóak a megmentésre!

Először is azonban fel kellene tárunk, hogy egyáltalában milyen rétegei, korszakai vannak ennek a bizonyos cívis építészetnek. A munka folytatásában a XXI. század technikai vívmányainak felhasználásával egy elektronikus adatbázis létrehozása, egy virtuális térkép kialakítása, végső soron pedig egy építészeti gyűjtemény alapjainak megteremtése, egy építészeti kiállítás, vagy talán egy jövőbeli „Cívis skanzen” megteremtése a távlati jövő célja, hiszen létrehozható lehetne egy valós cívis múzeum együttes, ahol a berendezett épületek segítségével bárki megismerkedhetne eleink életkörülményeivel.

Ugyanakkor az is biztos, hogy a pusztulás mellett állandóan jelen van a teremtés is: új tömbök épülnek, amelyek egy részéről most úgy vélekedhetünk, nem illenek a város archaikus képébe és veszteségként könyveljük el az egykor a helyén álló házak lerombolását. Mindezek ellenére nem tisztünk eldönteni, hogy a mostani épületek képviselnek-e, és ha igen, milyen értéket. Ez az utókor feladata lesz. Talán 50-60 év múlva születni fog egy tanulmány arról, hogyan változott az építészet világa a XXI. századi Debrecenben, és az akkor már fél évszázados, vagy nyolc évtizedes ingatlanok közül melyek azok, amelyek valamiféle erényt hordoznak magukban.

Annyi azonban zárszóként még megjegyezhető, hogy nem attól válik valami kulturális értéké, mert az helyi- vagy éppenséggel országos védettséggel bír, sokkalta inkább fordított a helyzet. Bizonyos épületeket azért kellene még napjainkban is – jobbára az utolsó órában –, helyi- vagy országos védettségre felterjeszteni, mert önmagában mindezek nélkül is kulturális, történelmi lenyomatai a cívisek egykori világának, s ezáltal ékességei a városnak, így tehát önmagukban hordozzák a maradandó, megőrzésre méltó meritumot...

Forrásjegyzék

DEBRECEN VÁROS KATASZTERI TÉRKÉPE

1872 MNL. HBML. DvK. 24.

KOVÁTS GYÖRGY

1752 *Kéziratos várostérkép.* OSZK. TK. 107. Növedéknapló 1954. B 2864. sz. M?P. 65. Lásd bővebben: <http://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=000107> A letöltés ideje: 2017. XII. 13.

(é. n.) *Debreczen város térképe a XVIII. század második feléből.* MNL. HBML. DvT. 34.

Irodalomjegyzék

A TELEPÜLÉSKÉP VÉDELMÉRŐL

2017 *Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzatának Közlönye.* 23. szám. 45/2017. (XII. 14.) önkormányzati rendelete. (Szerk.): Debrecen Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatalának Szervezési Osztálya. Kiadja: Debrecen Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala. Debrecen. 3980-4025. <https://www.debrecen.hu/assets/media/file/hu/11002/debrecen-megyei-jogu-varos-onkormanyzatanak-kozlonye-2017.pdf> Az oldal utolsó megtekintése: 2018. XI. 28.

A TELEPÜLÉSKÉP VÉDELMÉRŐL SZÓLÓ 45/2017. (XII. 14.) ÖNKORMÁNYZATI RENDELETMÓDOSÍTÁSÁRÓL

2018 *Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzatának Közlönye.* 19. szám. 35/2018. (X. 25.) önkormányzati rendelete. (Szerk.): Debrecen Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatalának Szervezési Osztálya. Kiadja: Deb-

recen Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala. Debrecen. 3062-3073. <https://www.debrecen.hu/assets/media/file/hu/17453/2018-debrecen-megyei-jogu-varos-onkormanyzatanak-kozlonye.pdf>

BESZÉDES ERNŐ – KISFALUDI JÚLIA – KOVÁCS GERGELYNÉ – SOLYMOSI JÁNOSNÉ – DR. TÓTHNÉ FARKAS ANNA

1995 *Az újjászületett Delizsánsz Kiállítóterem.* Postai és Távközlési Múzeumi Alapítvány Évkönyve. Kiadja a Postai és Távközlési Múzeumi Alapítvány. 135-162.

BAJKÓ MÁTYÁS – BALOGH ISTVÁN – GYIMESI SÁNDOR

1981 *Debrecen története II.* In: BENDA KÁLMÁN – RÁCZ ISTVÁN. (Szerk.): Kiadó: Debrecen Megyei Városi Tanács V. B. Debrecen. 1-553.

BALOGH ISTVÁN

1946 *A civisek társadalma.* Misztótfalusi. Felelős kiadó: SZÍJ REZSŐ. Kiadó: NAGY KÁROLY Grafikai Műintézete. Debrecen. 1-102.

1973 *A civisek világa.* Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 1-306.

DEBRECEN TELEPÜLÉSKÉPI ARCULATI KÉZIKÖNYV

2017 Szöveg: CHINA TIBOR, PAPP JÓZSEF. Közreműködők: A Főépítési Iroda munkatársai: SZIKI GYULA irodavezető, GÁBOR ISTVÁN és KASKÓTÓ ZSOLT csoportvezetők, BALOGH LÁSZLÓ, HORVÁTH PÉTER, KISS ILDIKÓ, NAGYHAJU ATTILA munkatársak, KUHN ANDRÁS főkertész, GELLÉR FERENC, LENGYEL ISTVÁN építészek, PAPP JÓZSEF helytörténész. Kiadó: Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata. 1-184. <https://www.debrecen.hu/assets/media/file/hu/11279/telepuleskepi-arculati-kezikonyv.pdf>

GELLÉR FERENC

1987 *Debrecen műemléki Katasztere.* Kiadó: Mozgáskorlátozottak PIREMON Kisvállalata. Debrecen 1-338.

HAJDÚ-BIHAR MEGYEI ÉRTÉKTÁR

- 2014 *Magyar szürke hajtóút.* 32/2014. (XI. 10.) MÉBH határozat. <https://www.hbmo.hu/ertektar/Ertekoldal.aspx?ertekazon=36> Az oldal utolsó megtekintése: 2018. XI. 28.

IDEGEN SZAVAK GYŰJTEMÉNYE

- 2018 A millenium szó jelentése. <https://idegen-szavak.hu/millenum> Az oldal utolsó megtekintése: 2018. XI. 28.

KOCSIS ELEMÉR (Főszerk.):

- 1988 *A Debreceni Református Kollégium története.* Írták: BAJKÓ MÁTYÁS, BARCZA JÓZSEFNÉ, BÖLCSKEI GUSZTÁV, CSOHÁNY JÁNOS, CZEGLÉDY SÁNDOR, DANKÓ IMRE, FEKETE CSABA, G. SZABÓ BOTOND, GAÁL BOTOND, GYŐRI L. JÁNOS, KOCSIS ELEMÉR, KORMOS LÁSZLÓ, MAKKAI LÁSZLÓ, SZABÓ LÁSZLÓ AMBRUS, TAKÁCS BÉLA, TÓTH BÉLA. In: BARCZA JÓZSEF (Szerk.): Kiadja: A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztája. Budapest. 1-841.

KÖKÉNY ANDREA

- 2013 *Robert Townson utazásai Magyarországon, 1793.* AETAS XXVIII. évfolyam 3. szám. In: DEÁK ÁGNES (Főszerk.): In: PELYACH ISTVÁN (Szerk.): 119-140. http://acta.bibl.u-szeged.hu/31069/1/aetas_2013_003_119-140.pdf

MŰEMLÉKEM. HU

- 2018 http://www.muemlekem.hu/muemlek?egylopon=20&egylopon=20&szuro%5Bstatusz_Helyi_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_Ideiglenes_m%C5%B1eml%C3%A9ki_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_M%C5%B1eml%C3%A9ki_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_Regisztr%C3%A1lt_m%C5%B1eml%C3%A9ki_%C3%A9rt%C3%A9k%5D=i&szuro%5Bstatusz_V%C3%A9dett%C3%A9nyilv%C3%A1n%C3%ADt%C3%A1si_elj%C3%A1r%C3%A1s_alatt%5

[D=i&ob=nev&od=&szuro%5Bany%5D=&szuro%5Bnev%5D=&szuro%5Bhelyseg_nev%5D=Debrecen&szuro%5Bcim%5D=&szuro%5Btorzssz%5D=&szuro%5Bid%5D=&submit_text=Mehet&szuro%5Bmegye_9%5D=i&szuro%5Bstatusz_Helyi_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_Ideiglenes_m%C5%B1eml%C3%A9ki_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_M%C5%B1eml%C3%A9ki_v%C3%A9delem%5D=i&szuro%5Bstatusz_Regisztr%C3%A1lt_m%C5%B1eml%C3%A9ki_%C3%A9rt%C3%A9k%5D=i&szuro%5Bstatusz_V%C3%A9det%C3%A9nyilv%C3%A1n%C3%ADt%C3%A1si_elj%C3%A1r%C3%A1s_alatt%5D=i&szuro%5BButolso-log-napok-min%5D= Az oldal utolsó megtekintése: 2018. XI. 28.](#)

SÁPI LAJOS

1972

Debrecen település- és építéstörténete. In: DANKÓ IMRE (Szerk.): A Déri Múzeum Baráti Köre 10. kiadványa. Kiadó: Déri Múzeum Baráti Köre. Debrecen. 1-195.

SZENDREY ISTVÁN (Szerk.):

1984

Debrecen története I. Kiadó: Debrecen Megyei Városi Tanács V. B. Debrecen. 1-689.

TUDOMÁNYOS ÉS KÖZNYELVI SZAVAK MAGYAR ÉRTELMEZŐ SZÓTÁRA

2018

A civis szó jelentése. <https://meszotar.hu/keres-civis> Az oldal utolsó megtekintése 2018. XI. 28.

2018

A civitas szó jelentése. <https://meszotar.hu/keres-civitas> Az oldal utolsó megtekintése 2018. XI. 28.

Képjegyzék

A BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE UTCA 33. SZÁMÚ DÍSZES ZÁRTSORÚ CÍVISHÁZ I.

2018 A szerző saját felvétele

A BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE UTCA 33. SZÁMÚ DÍSZES ZÁRTSORÚ CÍVISHÁZ II.

2018 A szerző saját felvétele

A BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE UTCA 42. SZÁMÚ COPF STÍLUSÚ MÓDOS CÍVISHÁZ. AZ UTOLSÓ XVIII. SZÁZADI ÍVES OROMZATÚ ÉPÜLET A BELVÁROSBAN

1951 Országos Műemléki Felügyelet vizsgálata. DMJV. PH. Főépítési Iroda – Építészeti Archívum fotótára

A BAROSS UTCA 9. SZÁMÚ INGATLAN DÍSZES ESŐVETŐ DESZKÁJA I.

2018 A képet BALOGH LÁSZLÓ készítette

A BAROSS UTCA 9. SZÁMÚ INGATLAN DÍSZES ESŐVETŐ DESZKÁJA II.

2018 A képet BALOGH LÁSZLÓ készítette

A BATTHYÁNY UTCA – EGYKORON HARMINCZADOS KÖZ – RÉSZLETE A XVIII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉRE KELTEZHETŐ TÉRKÉPEN

(é. n.) MAGYAR ORSZÁGOS L. HBML. DVT. 34. Részlet.

A BATTHYÁNY UTCA – EGYKORON HARMINCZADOS KÖZ – RÉSZLETE AZ 1872-ES DATÁLÁSÚ TÉRKÉPEN

1872 MNL. HBML. DvK. 24. Részlet.

A BATTHYÁNY UTCA 24. ÉS 26. SZÁMÚ INGATLANOK, AMELYEK MÉG A XVIII. SZÁZADI ÉS AZT MEGELŐZŐ KOROK JELLEGÉT HORDOZZÁK MAGUKON

2018 A szerző saját felvétele

A BEZERÉDJ UTCA 26. SZÁMÚ INGATLAN DÍSZES ESŐVETŐ DESZKÁJA

2018 A képet BALOGH LÁSZLÓ készítette

A BORZ UTCA 19. SZÁMÚ INGATLAN KERÍTÉSÉNEK ZÁRÓ DÍZSORMINTÁJA

2018 A képet BALOGH LÁSZLÓ készítette

A BÖSZÖRMÉNYI ÚT 16. SZÁMÚ INGATLAN DÍSZES ESŐVETŐ DESZKÁJA

2018 A képet BALOGH LÁSZLÓ készítette

A CSAPÓ UTCA 27. SZÁMÚ CÍVISHÁZ LECSUPASZÍTOTT HOMLOKZATTAL. JELENLEG E HELYEN MŰKÖDIK A RONCS BÁR

(é. n.) DMJV. PH. Főépítési Iroda – Építészeti Archívum fotótára

A CSAPÓ UTCA 27. SZÁMÚ CÍVISHÁZ ÓDON PINCÉJÉBEN ÁLLÓ BAROKK KIDOLGOZÁSÚ FAKAPU

2015 A szerző saját felvétele

A CSEREPES UTCA 23. SZÁMÚ MÓDOSABB CÍVISHÁZ REKONSTRUKCIÓS RAJZA I.

2018 A ház archaizáló rekonstrukciós rajzait HORVÁTH PÉTER iránymutatásával DAN GERGŐ készítette

A CSEREPES UTCA 23. SZÁMÚ MÓDOSABB CÍVISHÁZ REKONSTRUKCIÓS RAJZA II.

2018 A ház archaizáló rekonstrukciós rajzait HORVÁTH PÉTER iránymutatásával DAN GERGŐ készítette

A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM EGYKORI ÉPÜLETE AZ 1802-ES NAGY TŰZVÉSZ ELŐTT

1972 SÁPI LAJPS: *Debrecen település- és építéstörténete*. In: DANKÓ IMRE (Szerk.): *A Déri Múzeum Baráti Köre 10. kiadványa*. Kiadó: Déri Múzeum Baráti Köre. Debrecen. 1-195. Lásd: 133. oldalon

A KAPU EGYIK KOVÁCSOLT ZÁRSZERKEZETE

2015 A szerző saját felvétele

A KAPU EGYIK MÍVES KOVÁCSOLT VASALATA

2015 A szerző saját felvétele

A KAPUTOK SZEMÖLDÖKGERENDÁJÁNAK KÖZÉPSŐ MOTÍVUMA

2015 A szerző saját felvétele

A KAPUTOK 1746-OS FELIRATA I.

2015 A szerző saját felvétele

A KAPUTOK 1746-OS FELIRATA II.

2015 A szerző saját felvétele

A RÁKÓCZI UTCA 13. SZÁMÚ ARCHAİKUS FÉSŰFOGAS TELEKELRENDEZÉSŰ ÉPÜLET MÉG ÍVES BAROKKOS OROMZATTAL

1920 CUTLER A. W. felvétele. Részlet. Lásd bővebben: HAMILTON F. H.: *Hungary*. 2633-2688. Lásd: 2669. oldalon

A RÁKÓCZI UTCA 13. SZÁMÚ ARCHAİKUS FÉSŰFOGAS TELEKELRENDEZÉSŰ CÍVISHÁZ AZ 1970-ES ÉVEKBEN, MÁR SIMA, EGYENES ZÁRÓDÁSÚ OROMZATTAL

(é. n.) DMJV. PH. Főépítési Iroda – Építészeti Archívum fotótára

A RÁKÓCZI UTCA 21., 65., A BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE UTCA 51., ÉS A GARAI UTCA 28. SZÁMÚ INGATLANOK TIPUSSTUKKÓI

2018 A képeket Harangi Attila készítette

A SZENT ANNA UTCA 29. SZÁMÚ PURITÁN ZÁRTSORÚ CÍVISHÁZ

2014 <https://www.google.hu/maps/@47.5272233,21.63105,3a,19.7y,118.62h,86.99t/data=!3m7!1e1!3m5!1scM0Y4u0t7PseNuVwPloJ2-w!2e0!5s20111101T000000!7i13312!8i6656?hl=hu> A felvétel készítésének ideje: 2014. A letöltés ideje: 2018: XI. 29. Megjegyzés: A szerző saját szerkesztése

A SZÉCHENYI UTCA 4. SZÁMNÁL TALÁLHATÓ LELKÉSZLAK

1962 Országos Műemléki Felügyelet vizsgálata. DMJV. PH. Főépítési Iroda
– Építészeti Archívum fotótára

A VARGA UTCA 6. SZÁMÚ COPF STÍLUSÚ CÍVISHÁZ AZ 1760-AS ÉVEK ELŐTT MÁR ÁLLT

2011 https://www.google.hu/maps/@47.5258047,21.6293747,3a,75y,94.04h,92.15t/data=!3m7!1e1!3m5!1sLL2vY7BuMlslGMuQZvV_9g!2e0!5s2011101T000000!7i13312!8i6656?hl=hu A felvétel készítésének ideje:
2011. A letöltés ideje: 2018: XI. 29. Megjegyzés: A szerző saját szerkesztése

AZ 1904-BEN ÉPÜLT PIAC UTCA 59., ÉS 61. SZÁMÚ EMELETES TÖMBÖK

2014 <https://www.google.hu/maps/@47.5267573,21.6263934,3a,75y,258.96h,95.53t/data=!3m7!1e1!3m5!1sqAegNmgTMrqY2E2GGrNeg!2e0!5s2011101T000000!7i13312!8i6656?hl=hu> A felvétel készítésének ideje:
2014. A letöltés ideje: 2018: XI. 29. Megjegyzés: A szerző saját szerkesztése

ARCHAIKUS FÉSŰFOGAS TELEKELRENDEZÉSŰ, JÓMÓDÚ ÚGYNEVEZETT „BASACÍVIS-HÁZ” AZ 1760-AS ÉVEK ELŐTTI IDŐKBŐL. BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE UTCA 15. SZÁM I.

(é. n.) DMJV. PH. Főépítési Iroda – Építészeti Archívum fotótára

ARCHAIKUS FÉSŰFOGAS TELEKELRENDEZÉSŰ, JÓMÓDÚ ÚGYNEVEZETT „BASACÍVIS-HÁZ” AZ 1760-AS ÉVEK ELŐTTI IDŐKBŐL. BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE UTCA 15. SZÁM II.

(é. n.) DMJV. PH. Főépítési Iroda – Építészeti Archívum fotótára

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY EGYKORI LAKHELYE. NAPJAINKBAN DARABOS UTCA 19. SZÁM

1871 előtt GONDY KÁROLY ÉS EGEY ISTVÁN fényképfelvétele nyomán metszetét közli: HAMAR LÁSZLÓ (Szerk.): *Csokonai-emplény*. Nyomatott a város könyvnyomdájában. IFJ. CSÁTHY KÁROLY Gazd. Akad. Könyvtárosnál. Debreczen. 1-97. Lásd: 16-17. oldal között

DIÓSZEGI SÁMUEL DEBRECEN VÁROS FŐBÍRÁJÁNAK ÉS ELSŐ POSTAMESTERÉNEK EGYKORI LAKÓHÁZA. NAPJAINKBAN A SZÉCHENYI UTCA 6. SZÁM

1962 Országos Műemléki Felügyelet vizsgálata. DMJV. PH. Főépítési Iroda
– Építészeti Archívum fotótára

EGYKORI PRÉSHÁZ, A CSIGEKERTBEN. BÖSZÖRMÉNYI ÚT 16. SZÁM

2017 A ház felmérését és dokumentálását HORVÁTH PÉTER vezetésével HORVÁTH CSILLA és DAN GERGŐ készítette

EGYKORI PRÉSHÁZ, A KÖNTÖSKERTBEN. BEZERÉDJ UTCA 26. SZÁM I.

2016 A ház felmérését és dokumentálását HORVÁTH PÉTER vezetésével PÁSZTOR ANNA és ZSUPOS ZOLTÁN készítette

EGYKORI PRÉSHÁZ, A KÖNTÖSKERTBEN. BEZERÉDJ UTCA 26. SZÁM II.

2016 A ház felmérését és dokumentálását HORVÁTH PÉTER vezetésével PÁSZTOR ANNA és ZSUPOS ZOLTÁN készítette

MÓDOSABB CÍVISHÁZ FELTEHETŐEN A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBŐL. CSEREPES UTCA 23. SZÁM

2018 A képeket Harangi Attila készítette

PURITÁN CÍVISHÁZ FELTEHETŐEN A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBŐL. FARAGÓ UTCA 18. SZÁM

2017 A ház felmérését és dokumentálását HORVÁTH PÉTER vezetésével KISS ALEXANDRA ESZTER és NYESŐ ENIKŐ készítette

RÁKOSI MÁTYÁS DEBRECENBEN A MAGYAR KOMMUNISTA PÁRT VÁLASZTÁSI NAGYGYŰLÉSÉN

1947 MAFIRT-felvétel. Lásd még: JALSOVSZKY KATALIN: *Négy választás Magyarországon. Nemcsak sötét, érdekes is.* Fotóművészet. 2002. XLV. évfolyam 1-2. szám. http://www.fotomuveszet.net/korabbi_szamok/200212/negy_valasztas_magyarorszagon A letöltés ideje: 2018. V. 25.

RÉSZLET A „LÉGY JÓ MINDHALÁLIG” CÍMŰ FILMBŐL. HÁTTÉRBE A CSEREPES UTCA 23. SZÁM

1960 Lásd bővebben: Ranódy László rendezésében a „Légy jó mindhalálíg”
című 1960-as filmben

SIMONFFY SÁMUEL, DEBRECEN VÁROS FŐBÍRÁJÁNAK EGYKORI LAKÓHÁZA. NAPJAINKBAN
SZÉCHENYI UTCA 10. SZÁM

1951 Országos Műemléki Felügyelet vizsgálata. DMJV. PH. Főépítészeti Iroda
– Építészeti Archívum fotótára

ZOLTAI LAJOS RAJZA A ZÁPOLYA – MA LŐRINC PAP UTCÁBAN ÁLLÓ EGYKORI NÁDFEDELES
HÁZRÓL

1904 DMJV. PH. Főépítészeti Iroda – Építészeti Archívum fotótára. Megjegyzés:
ZOLTAI LAJOS eredeti rajzát a Déri Múzeum őrzi

V. REPUTÁCIÓ

Dr. Ecsedi István

